

II.13

Etične vsebine pri delu sodnega izvedenca na področju psihologije v družinskih zadevah

Metoda Maj

Povzetek

Sodno izvedenstvo psihološke stroke v Sloveniji zadnja leta doživlja krizo, ki odmeva v javnosti in strokovnih krogih. Prišlo je do velikega pomanjkanja sodnih izvedencev, obenem pa do glasne kritike kvalitete izvedenskega dela, ki so se jim pridružile polemike o tem, kateri psiholog je sploh kompetenten za opravljanje izvedenskega dela. V tem občutljivem ozračju se je na pobudo Ministrstva za pravosodje Republike Slovenije leta 2017 ustanovilo novo izvedensko področje, imenovano psihologija družine, ki ponuja celovit model izvedenskega dela s poudarkom na psihološkem raziskovanju in ocenjevanju starševske primernosti ter družinskih odnosov. Pred tem so na področju družinskih zadev delo opravljali le izvedenci s področja klinične psihologije. Na področju sodnega izvedenstva v družinskih zadevah se danes soočamo na eni strani z etičnimi problemi pri samem delu, na drugi pa z etičnimi problemi na sistemski ravni. Problematika je kompleksna in zahteva veliko mero družbene odgovornosti, saj bo treba poskrbeti za strokovni razvoj in etično delovanje na vseh ravneh. V prispevku so prednostno predstavljene etične kršitve pri izvedbi izvedenskega

Maj, M. (2023). Etične vsebine pri delu sodnega izvedenca na področju psihologije v družinskih zadevah. V V. Poštuvan in Mojca Č. (ur.), *Psiholog v dilemi: etične vsebine in etična zavest v praksi* (str. 353–371). Založba Univerze na Primorskem. <https://doi.org/10.26493/978-961-293-275-6.353-371>

dela, ki so pogostejše zaznane na naslednjih področjih: metodologija psihološkega ocenjevanja, izbor psihodiagnostičnih instrumentov, obravnava otroka, psihološki kriteriji pri presoji otrokove koristi, komunikacija z udeleženci, izdelava in struktura izvedenskega mnenja. Uvodoma pa so predstavljene tudi aktualne razmere na sistemski ravni oz. v okviru psihološke stroke.

Ključne besede: sodno izvedenstvo v družinskih zadevah, psihološko ocenjevanje starševske primernosti, izvedensko mnenje, kršitve etike v sodnem izvedenstvu, psihologija družine

Uvod

Psihološka znanost ima v okviru sodnega izvedenstva vlogo strokovne pomočnice sodnikom v kazenskih, družinskih in drugih postopkih, kar je za posameznega izvedenca strokovno zelo zahtevna in etično občutljiva naloga.

Psihološko sodno izvedenstvo v družinskih postopkih je pod drobnogledom staršev in drugih udeležencev postopka. Sodni izvedenci s svojim mnenjem vplivajo na sodne odločitve, ki lahko prizadenejo interes posameznega starša in njegovo osebno dostojanstvo, predvsem pa so mnenja izvedencev ključna za mladoletnega otroka. Da je sodno izvedenstvo v družinskih zadevah v primerjavi z drugimi področji še posebej zahtevno, opozarjajo mnogi avtorji in praktiki, nekateri od njih navajajo celo smrtne izide zaradi napačnih izvedenskih mnenj in pomanjkljive znanstvene podlage (Turkat, 2018)¹. Psihološko sodno izvedenstvo v družinskih postopkih bi moralo zato še posebej pogosto kritično samoreflektirati delovne prakse.

Sodni izvedenci v družinskih zadevah najpogosteje odgovarjajo na vprašanja sodišča, ki se navezujejo na otrokovo korist v razveznih oz. ločitvenih postopkih staršev (zaupanje otroka v varstvo in vzgojo, urejanje stikov), sodelujejo pa tudi v postopkih zaščite otroka zaradi nasilja v družini, v postopkih urejanja rejništva ali namestitve otroka v zavod.

O delu slovenskih sodnih izvedencev psihološke stroke in dvomih v etičnost nekaterih ravnanj je bilo v medijih ter na družbenih omrežjih zadnja leta precej objav. Vse več je tudi strokovnjakov in dogodkov, ki opozarjajo na zaznane kršitve. Leta 2016 je bil na Pravni fakulteti v

¹ Turkat v svojem prispevku navaja posamezne primere otrok, ki so jih umorili starši, ki so jim bili otroci zaupani v varstvo in vzgojo na podlagi psiholoških izvedenskih mnenj.

Ljubljani organiziran medresorski posvet z naslovom Sodno izvedenstvo v primerih nasilja v družini in spolne zlorabe otrok; izpostavljeni so bili primeri neprimernega odnosa izvedenca do žrtve nasilja. Kritične so tudi nevladne organizacije, ki delo in mnenja sodnih izvedencev spremljajo preko svojih uporabnikov (Plaz in Matko, 2019)². V psihološki stroki, kakor tudi v pravosodju in zainteresirani javnosti, je veliko prahu dvignila raziskava Igorja Areha, ki je opravil analizo psiholoških izvedenskih mnenj za preteklo obdobje (2019). Areh opozarja na problematičnost uporabljene metodologije, izbora psihodiagnostičnih instrumentov in strukture pregledanih izvedenskih mnenj. Navaja strokovne vire, ki opozarjajo na neustreznost Rorschachovega preizkusa in opozarja na mednarodne standarde na področju forenzične psihologije. Njegova analiza vsebuje priporočila in smernice za objektivnejše in bolj nepristransko delo, med drugim priporočilo izvedencu za postavljanje delovnih hipotez.

Na raven kvalitete izvedenskega dela in ne le na v nebo vpijoče pomanjkanje sodnih izvedencev pa v svojih strokovnih prispevkih opozarjajo tudi nekateri sodniki (Strajnar, 2018)³.

Uvodoma je treba bralca seznaniti, da izvedensko delo pri nas že tradicionalno opravljajo klinični psihologi, ki so organizirani v društvu Zbornica kliničnih psihologov Slovenije. Zaradi pomanjkanja izvedencev in ker klinični psihologi na svoje izvedensko področje niso sprejemali psihologov brez specializacije iz klinične psihologije, so leta 2017 na Ministrstvu za pravosodje ustanovili novo psihološko izvedensko področje, imenovano psihologija družine. Znotraj te so se organizirali psihologi s kompetencami za izvedensko delo v družinskih zadevah. Visoka strokovna merila za selekcijo izvedencev je pripravila Komisija za sodno izvedenstvo na področju psihologije družine pri Društvu psihologov Slovenije⁴;

2 Avtorici v svojem prispevku navajata, da so v Društvu SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja leta 2015 posneli film z naslovom *Sodno izvedenstvo na Slovenstem*. Ugotavljajo, da so izkušnje s sodnimi izvedenci za večino otrok in mater praviloma neprijetne, pogosto pa tudi travmatične. Med drugim so opozorili na že večkrat zaznane istovrstne napake etične narave ene od izvedenk, ki kljub temu še vedno nemoteno opravljajo svoje delo.

3 Sodnik Strajnar v svojem prispevku opozarja, da izvedenec ne more imeti vloge sodnika in da je treba izvedensko mnenje kritično presoјati; izvedenski opis strank je treba primerjati z mnenjem centra za socialno delo, ki je dalj časa opazoval družinsko dinamiko, ali s tem, kar sodnik sam ugotovi iz zaslišanja strank, in z izvedbo drugih dokazov. Avtor s tem hkrati opozarja na pomen obsega dela in časa, ki ga izvedenec uporabi za neposredno delo z družino.

4 Strokovna merila so zajeta v dokumentu *Strokovne smernice in kriteriji za izbor novih izvedencev* (Društvo psihologov Slovenije, 2017).

poleg ustreznih podiplomskih znanj za izvedensko delo strokovne smer-nice dajejo velik pomen predhodnim delovnim izkušnjam na področju psihološkega dela z družino. Kandidat za izvedensko delo mora imeti de-lovne izkušnje na področju psihološkega ocenjevanja staršev in otrok ter pisanja psiholoških mnenj⁵.

Med izvedenci obeh strokovnih združenj v okviru psihološke stroke v tem času še ni prišlo do konstruktivnega sodelovanja, kar je z etičnega vidika problematično. Strokovno združenje kliničnih psihologov na po-dročju izvedenstva ne sprejema psihologov z drugimi vrstami podiplom-skih znanj. Posledično je prišlo do medsebojne ločitve tudi v okviru Stro-kovnega sveta za sodne izvedence, sodne cenilce in tolmače, ki deluje v okviru Ministrstva za pravosodje; leta 2022 je bilo ustanovljeno novo stal-no strokovno telo za psihologijo, v katerem je zastopano izvedensko po-dročje psihologija družine, klinična psihologija pa deluje v okviru že prej ustanovljenega stalnega strokovnega telesa.

Z vidika strokovnega razvoja je nesodelovanje sodnih izvedencev dveh strokovnih združenj, ki opravljajo delo v družinskih sodnih postop-kih, etično sporno, saj se eni in drugi srečujejo s podobnimi strokovnimi nalogami oz. vprašanji sodišča. Sodni izvedenci psihološke stroke, ki de-lujejo v različnih skupinah ali na različnih področjih, naj bi med sabo so-delovali. K sodelovanju jih *Kodeks poklicne etike psihologov* (Društvo psi-hologov Slovenije, 2019) zavezuje v členu 4.3., ki pravi, da si *psihologi v primeru strokovnih dilem vzajemno pomagajo*, člen 3.17. pa predvideva, da se *psiholog pri razreševanju etičnih dilem posvetuje s kolegi*.

Etične dileme, kršitve in rešitve

Etično občutljive situacije in dileme

Nekatere etične dileme, ki so prisotne v slovenskem sodnem izvedenstvu na področju družinskega sodstva, so univerzalne v smislu, da se z njimi srečujejo in o njih pišejo izvedenci po vsem svetu, nekatere pa so glede na sedanje razmere v slovenski psihološki stroki in pravosodju gotovo speci-

- 5 Pogoje za izvajanje izvedenskega dela predpostavlja zakonodaja; to so dokazila o ustreznem strokovnem znanju in praktičnih izkušnjah za področje, za katero želi biti kandidat imenovan, pričakuje se šest let delovnih izkušenj. Dodatno pa pogoje in smernice za selekcijo kandidatov opredeljujejo strokovna združenja; to so njho-va priporočila za zagotavljanje kakovostnega dela. Svojo primernost oz. strokovno znanje mora kandidat izkazati na preizkusu, ki ga opravlja na Ministrstvu za pra-vosodje.

fičnejše. Prav tako so nekatere etične dileme prisotne na vseh področjih psihološkega sodnega izvedenstva in ne le v družinskih sodnih zadevah, nekatere pa so specifične prav za te zadeve.

Ob ustanovitvi področja psihologija družine smo se odločili za strokovni model dela, ki odpravlja nekatere etične kršitve drugačnih pristopov oz. zmanjšuje verjetnost kršitev. Strokovni razlogi in etične zaveze so narekovali naslednje lastnosti izvedenskega modela.

- Večji časovni obseg psihodiagnostičnega dela s starši in z otroki, v okviru katerega je možno dovolj temeljito in korektno obravnavati vse družinske člane ter z ustrezno metodologijo preveriti številne psihološke kriterije, ki so pomembni pri presoji otrokove koristi. Da je potreben zadosten obseg izvedenskega dela in časa za spoznavanje družinskih članov in razmer, opozarjajo tudi tuji avtorji (Archer in Wygant, 2012).
- Odločitev za izvedenski model, ki posveča obsežno pozornost starševskemu funkcioniranju, družinskih odnosom in drugim psihološkim dejavnikom, osebnost posameznega starša pa ocenjuje v kontekstu njegove starševske primernosti. Model psihološkega ocenjevanja, ki je osredotočen pretežno na osebnost in se uporablja v kazenskih postopkih, je v družinskih postopkih preozek in kot takšen neprimeren.
- Uporaba osebnostnih vprašalnikov in drugih psihodiagnostičnih instrumentov, ki so po novejših znanstvenih dognanjih in mednarodnih standardih psihometrično ustrezni za področje sodne psihologije⁶.
- Poglobljena uporaba osnovnih psihodiagnostičnih metod dela, to sta psihološki intervju in opazovanje; v sklopu tega uporabljamo tudi metodo naravnega opazovanja in opravimo obisk na domu obeh staršev.
- Transparentnost v vseh fazah izvedenskega dela; uporabnik prejme uvodna pojasnila o načinu dela in metodologiji, izvedensko mnenje vključuje povzetke pogovorov in rezultate, uporablja se uporabnikom razumljiv jezik.
- Predstavitev procesnih pravic otroku, saj tako otroka zavarujemo pred tem, da bi zaradi pomanjkljive informiranosti ali

6 Glej naslednje vire: American Psychological Association (2010), Rohrbaugh (2008), Fisher idr. (2016), Areh idr. (2021). O psihološkem ocenjevanju družine tudi: Cierpka idr. (2005).

podredljivega odnosa do strokovne avtoritete proti svoji volji izražal svoje želje in mnenje.

Sprejeta načela še ne odpravljajo etičnih dilem; tako izpostavljam nekaj etično občutljivih situacij, ki so aktualne za vse sodne izvedence, ki delujemo v družinskih zadevah.

- Posamezni starši in drugi družinski člani so zaradi svojega interesa v sodnem postopku in želje po pozitivnem mnenju, podobno kot kandidati za želeno zaposlitev, zainteresirani za sodelovanje pri izvedenskem delu oz. nanj pristajajo, zato običajno ne izražajo zadržkov ali dvomov in sprejemajo način dela, ki ga ima izvedenec. Uporabnik tako avtomatično sprejme sodelovanje pri psihološkem pregledu, podpiše soglasje, njegovo sodelovanje je videti prostovoljno, saj pravzaprav ne vidi in praktično nima večje možnosti izbire. V povezavi s tem zaupanje uporabnika ne more biti visoko, prostovoljnost je dostikrat navidezna, povečuje se tudi verjetnost podajanja socialno zaželenih odgovorov.
- Vprašljiva je uporaba osebnostnih vprašalnikov, v katerih starši običajno podajajo socialno zaželene odgovore, kar je po drugi strani prav tako diagnostična informacija. Podobna dilema je pri vseh diagnostičnih postopkih, pri katerih so rezultati manj uporabni zaradi pretvarjanja oz. zmanjšane iskrenosti. Na pasti osebnostnih vprašalnikov in njihovo pretirano uporabo kritično opozarjajo avtorji novejšega priročnika za uporabo vprašalnik FPI-R, ki se uporablja tudi pri nas (Fahrenberg idr., 2019), hkrati pa opozarjajo na pomen opazovanja vedenjskega funkcioniranja. To lahko sprejmemo kot spodbudo in v okviru psihološkega ocenjevanja staršev povečamo obseg opazovanja njihovega vedenja, v strukturirani intervju pa vnesemo večje število vprašanj o vedenju in starševskih ravnanjih.
- Zaradi pomanjkanja ustreznih psihodiagnostičnih pripomočkov v slovenskem prostoru za področje starševske primernosti in družinskih odnosov ter glede na psihometrično problematičnost nekaterih obstoječih testov in pomanjkanje sodobnih norm je izvedenec pri načrtovanju metodologije v konkretnem primeru v stiski. Množična uporaba manj ustreznih instrumentov mu predstavlja potuho, na katero ne bi smel pristajati, med drugim s tem prispeva k stagnaciji strokovnega razvoja.

- V ločitvenem postopku lahko izvedenec dobi vprašanje, ali je bil otrok spolno zlorabljen s strani enega od staršev, in vprašanje o znakih in posledicah morebitne spolne zlorabe, čeprav se slednja kompleksno obravnava v predkazenskem in kazenskem postopku. Ker kazenski postopki trajajo dolgo, v nekaterih primerih celo več let, razmerja med otrokom in starši pa je treba čim prej urediti, lahko vprašanja o sumu spolne zlorabe doleti jo izvedenec na družinskem oddelku sodišča, ki je imenovan v postopku urejanja stikov med otrokom in osumljenim staršem. Tako je izvedenec postavljen pred dilemo, v kolikšni meri naj se posveti psihološkemu raziskovanju morebitne spolne zlorabe in odgovarja na vprašanje, ki je v družinski zadevi postavljeno iz časovne stiske zaradi nezaključenega predkazenskega ali kazenskega postopka in potrebe po ureditvi družinskih razmerij. Dilema je toliko bolj pereča glede na to, da se v različnih postopkih uporablja drugačna psihodiagnostična metodologija. Izvedenčeva dilema je, ali naj problem vsaj v grobem razišče in sodišču ponudi odgovor, ki bo prispeval k čim prejšnji odločitvi o stikih, ali naj na vprašanje sploh ne odgovori in to sodišču ustrezno pojasni. Dodaten pritisk na izvedenca kakor tudi na sodnika je zakonsko določena časovna omejitev stikov pod nadzorom, ki so možna oblika stikov v primerih utemeljenega suma zlorabe.
- Ali prijaviti starša, ki ga izvedensko mnenje ujezi in začne izvedencu pošiljati grozilna sporočila, ali ne? Ali v nedogled vzdrževati razumevanje njegove stiske in nezadovoljstva ter čakati na njegovo pomiritev? Izvedenec je pred dilemo, ali in kdaj naj grožnje in podobna neprimerna ravnanja nekega starša posreduje na ustrezne naslove ter poskrbi za samozaščito.
- Glede na pomanjkanje izvedencev psihološke stroke v družinskih zadevah je posamezen izvedenec postavljen pred dilemo, ali naj zaradi številnih poizvedb sodišča prevzame več primerov hkrati in delo v posamezni zadevi opravi na hitro iz razloga, ker sodišče v postopku odločanja o otrokovi koristi čim prej potrebuje izvedensko mnenje, ali naj temu ne sledi in si za temeljito delo vzame dovolj časa. Pritisk čakanja drugih na izvedensko mnenje je težko prenašati, saj v izvedencu vzbuja sočutje do čakajočih in bi zadevo najraje čim prej zaključil. Številna naročila mu dajejo po drugi strani možnost večjega zaslužka in ga morda

zamika, da izbere hitrejši postopek v posamezni zadevi, kar mu omogoča, da lahko opravi več zadev. Menim, da mora izvedenec v takšnih razmerah občutiti predvsem notranji etični pritisk, ki narekuje pošteno in temeljito delo. Zaradi pomanjkanja izvedencev bi bilo strokovno nedopustno prevzemati dodatna naročila in pristajati na površno delo, zato te dileme pravzaprav ne bi smelo biti.

Pogostejše etične kršitve

Pri predstavitvi etičnih kršitev slovenskih sodnih izvedencev v družinskih zadevah zaradi večje objektivnosti izhajam iz različnih virov, to je iz opravljene ankete med psihologi, ki se redno srečujejo z izvedenskimi mnenji in v okviru svojega delovnega mesta poznajo konkretne družine, navajam pa tudi zaključke opravljene analize sodnih spisov.

Anketo o zaznanih etičnih kršitvah sem izvedla med psihologi (N = 15), zaposlenimi na centrih za socialno delo, ki izvedenska mnenja prejemajo v vednost od staršev ali sodišč, družinski člani pa jim v pogovorih posredujejo svoje izkušnje in pripombe o načinu dela posameznih sodnih izvedencev. Anketirani psihologi imajo pri psihološkem ocenjevanju družine in pisanju psiholoških mnenj najmanj desetletne delovne izkušnje, znanje o psihodiagnostiki in psihologiji osebnosti, poleg tega pa konkretno družino poznajo v okviru svojega delokroga, zato so dovolj kompetentni za komentiranje nekaterih vidikov opravljenega izvedenskega dela. Ob tem želim opozoriti, da določene strokovne napake in etične kršitve sodnih izvedencev opazijo že uporabniki sami ter drugi laiki, ki iščejo odgovore v dostopnih mednarodnih standardih in javno objavljenih strokovnih prispevkih.

Zaznane etične kršitve sodnih izvedencev s strani anketiranih psihologov navajam v dveh skupinah.

A. Etične kršitve, ki jih zaznava najmanj polovica anketiranih psihologov

- Izvedenec si vzame premalo časa za svoje delo,⁷ izvedenci svoje delo opravijo površno in parcialno. Starši poročajo, da so imeli

7 Podobno je bilo ocenjeno delo strokovnih delavcev centrov za socialno delo – da je njihovo delo površno in premalo argumentirano, vanj je vloženega premalo časa. Glej: Maj (2018). Na ta problem v svojih strokovnih prispevkih opozarjajo tudi sodniki.

le eno srečanje z izvedencem, en pogovor, ki je trajal do ene ure. Nekateri izvedenci mnenje izdelajo le na podlagi dokumentacije.

- Izvedenska mnenja so premalo argumentirana in utemeljena. Mnenje se ne opira na pridobljene ugotovitve kakor tudi ne na strokovne vire. Izvedenci uporabljajo laikom težko razumljivo psihoanalitično izrazoslovje ali se ne opirajo na znanstvene ugotovitve. Njihovi zaključki nimajo povezave z rezultati uporabljenih psihodiagnostičnih instrumentov in s predhodnimi podatki.
- Uporabljajo se merski instrumenti vprašljive veljavnosti in zanesljivosti, nekateri v Sloveniji niso standardizirani, gre tudi za kršitve avtorskih pravic.

B. Preostale etične kršitve

- Izvedenci se omejujejo na ambulantno situacijo in ne opazujejo interakcij med otrokom ter staršem v domačem okolju.
- Neenaka obravnava staršev, neizenačeni pogoji. Izvedenec npr. opravi pogovor z otrokom v prisotnosti matere, ne pa tudi očeta.
- Šablonski pristop, posploševanje; izvedenec v različnih izvedenskih mnenjih uporablja enake opise osebnosti staršev, enake formulacije, nekateri očitno uporabljajo funkcijo »kopiraj – prilepi«, saj stavki vsebujejo napačne podatke, npr. imena otrok.
- V izvedenskem mnenju izvedenec ne navaja posameznih metod in tehnik dela, ampak navede zgolj izraz »kliničnopsihološka baterija testov«.
- Izvedenec uporablja težje razumljivo terminologijo, kar je za prejemnike mnenja etično manj primerno.
- Nepoznavanje družinske zakonodaje, zlasti novejša, zaradi česar izvedenec predlaga stvari, ki nimajo pravne podlage.
- Nekateri psihologi se zaradi prepričanosti v svoje kompetence ne odločajo za delo v paru s psihiatrom, ko bi bilo to evidentno potrebno (duševne bolezni, odvisnosti).
- Prelaganje odgovornosti na majhnega otroka glede ureditve stikov s staršem; izvedenec se sklicuje na otrokovo željo, ne poda pa svojega strokovnega mnenja.
- Izvedenec je v pogovoru pritiskal na mamo, naj spremeni svoj predlog na sodišču, ker bo to boljše za otroka.

- Nespoštljiv odnos izvedenca do strokovnega delavca na sodišču in do centra za socialno delo kot ustanove.
- Obravnava otrok v manj primernih prostorih (bolnišnica).
- Neetično je, ko izvedenec zahteva plačilo za evidentno nestrokovno delo.
- Izvedenec se na zaslišanju sklicuje na svoje titule, ne podaja pa argumentov za svoje mnenje.
- Izvedenec je prevzel izvedensko delo v družinski zadevi, v kateri je pred enim letom izvajal svetovalno pomoč otroku.
- Neenotna praksa in velike razlike v načinu dela sodnih izvedencev.

Na zgornjem seznamu etičnih kršitev kot posebej pereč problem izstopa metodologija izvedenskega dela. Tudi analiza izbranih sodnih spisov, ki je bila narejena v delovni skupini pod vodstvom vrhovne sodnice Mateje Končina Peternel, je opozorila na ta problem (Maj, 2018).⁸ V pregledanih sodnih spisih je bilo med drugim zaslediti naslednje:

- Uporaba testa inteligentnosti pri starših in otroku, ko za to ni bilo razlogov.⁹
- Odsotnost rezultatov pri uporabljenem instrumentu ali pomanjkljiva navedba rezultatov.
- Izvedensko delo je bilo omejeno na ambulantno obravnavo družine, obiski na domu se niso izvedli. V enem od primerov je izvedenec celo zavrnil pooblastilo sodišča za obisk na domu z navedbo, da je ta metoda v nasprotju s kliničnopsihološko prakso oz. je »proti pravilom stroke«. Takšna izjava je vprašljiva glede na to, da klinična metoda dela vključuje naravno opazovanje, torej tudi obisk izvedenca na domu¹⁰, ki ga ne morejo nadomestiti obiski strokovnih delavcev centrov za socialno delo.

8 Psihološko izvedensko podpodročje psihologija družine je bilo ustanovljeno leta 2017, delovati pa je začelo leta 2018; tako so bila lahko predmet opravljene analize le izvedenska mnenja izvedencev klinične psihologije.

9 Na spornost uporabe testov inteligentnosti pri ocenjevanju starševske primernosti v sodnih postopkih opozarja Turkat (1993), ki navaja, da nekateri izvedenci teste inteligentnosti uporabljajo v vseh primerih in morda s tem želijo »upravičiti račun« za svoje delo. Pri iskanju motivov in razlage pa ne gre spregledati potrebe izvedenca po moči ter pomembnosti, ki ju pridobi z uporabo testa inteligentnosti; podobni motivi so morda pri nekaterih izvedencih prisotni tudi pri uporabi Rorschachovega preizkusa.

10 O opazovanju družinskih interakcij v domačem okolju je v Sloveniji predaval norveški izvedenec Ovreeide (2008).

- Izvedensko delo je bilo omejeno na starše in otroka, v obravnavo pa niso bili vključeni novi partnerji staršev, stari starši in druge za otroka pomembne osebe, čeravno bolj razširjen model izvedenskega dela v svojih strokovnih prispevkih priporočajo tudi nekateri klinični psihologi (Vodopivec in Slodnjak, 2008; Pačnik, 2003).

Primeri iz prakse

Izpostavljam tri primere etičnih kršitev pri izvedenskem delu v družinskih sodnih postopkih, ki so jih navedli anketirani psihologi. Pri vseh primerih za sodnega izvedenca uporabljam moško obliko izraza za poklic.

Primer A

Sodni izvedenec je v ločitvenem postopku, v katerem naj bi opredelil starševske kapacitete obeh staršev in med drugim odgovoril na vprašanje o navezanosti petletnega otroka na posameznega starša, opravil le slabo uro neposrednega dela z vsakim od staršev, navajal pa je uporabo kliničnopsihološke baterije testov. Otroka je opazoval deset minut v prisotnosti matere. V varstvo in vzgojo otroka se vključujeta tudi nova partnerja staršev pa tudi obe babici. Pri ustnem podajanju izvedenskega mnenja izvedenec ni želel povedati, katere teste je uporabil, in je trdil, da je to stvar stroke.

Problem in etična kršitev: v tako kratkem času je nemogoče opraviti psihološko ocenjevanje več družinskih članov in vsa potrebna opazovanja, kakor tudi ni možno realizirati vseh testov omenjene baterije. Največ psihodiagnostične pozornosti je bilo v času obravnave staršev posvečene njuni osebnosti, zanemarjeni pa so drugi psihološki kriteriji na strani staršev in otroka, ki lahko pomembno prispevajo k presoji otrokove koristi (odnos posameznega starša do otroka, odnos otroka do posameznega starša, vrsta navezanosti, vloga novih partnerjev in starih staršev, osebnostne lastnosti otroka, razvojne potrebe, pomen socialnega in fizičnega okolja itd). Otrok bi moral biti opazovan na relaciji z enim in drugim staršem, ne pa samo z materjo. Posamezne teste bi izvedenec moral navesti, kakor tudi njihove značilnosti, na

zahtevo sodišča pa tudi omogočiti vpogled v testne odgovore.¹¹ Kršeni sta načelo spoštovanja človekovih pravic in načelo odgovornosti psihologa. *Psiholog je odgovoren za strokovnost, kakovost in celovitost psihološke obravnave ter za posledice svojega poklicnega delovanja* (Društvo psihologov Slovenije, 2019, čl. 3.1.).

Rešitev: izvedenec psihološke stroke si mora vzeti dovolj časa in opraviti zadosten obseg neposrednega dela z več družinskimi člani, tako kot to od njega zahtevajo strokovne smernice in etična načela. Starša morata biti enakopravno obravnavana.

Primer B

Sodni izvedenec je desetletnega otroka v krajšem individualnem pogovoru vprašal, pri katerem od staršev bi raje živel. Otrok je bil v stiski, poskušal je odgovoriti na vprašanje, v stiski pa je bil tudi po obravnavi pri izvedencu.

Problem in etična kršitev: otrok je dobil neposredno vprašanje, ne da bi bil predhodno seznanjen s svojimi procesnimi pravicami; tako ni dobil možnosti izbire pri izražanju svojega mnenja (otrok svoje mnenje pove le, če to želi) kakor tudi sodni izvedenec z njim v kratkem času ni mogel vzpostaviti zaupnega delovnega odnosa. Kršeni sta načelo spoštovanja človekovih pravic in načelo odgovornosti psihologa, kar je toliko večja kršitev pri obravnavi mladoletnega otroka. Izvedenec je zanemaril tudi konvencijo o otrokovi procesni pravici do izražanja mnenja.

Rešitev: treba si je vzeti čas za vzpostavitev sodelovanja z otrokom in se usposobiti za uporabo nazornih pogovornih metod ter tehnik, ki omogočajo preverjanje otrokovega poznavanja pristojnosti posameznih ustanov, poteka postopkov in vloge sodnega izvedenca kakor tudi seznanitev otroka z njegovimi procesnimi pravicami, poleg tega otroku olajšajo pogovor o njegovi družini in aktualnih spremembah (Maj, 2022). Če otrok po razjasnitvi vsega navedenega izrazi svoje mnenje, mora izvedenec psihološke stroke oceniti njegovo zrelost in opraviti psihološko analizo njegovega mnenja, pri čemer preverja pristnost,

11 Glej: Ustavno sodišče (2021).

stabilnost in trajanje mnenja, otrokove motive in spremljajoča čustva, moč volje, morebitne vplive na otroka ter druge okoliščine. Pri pridobivanju in interpretaciji mnenja, ki je otrokova procesna pravica, mora izvedenec psihološke stroke dovolj pozornosti posvetiti razmejitvi med željo in mnenjem, saj mnenje že po definiciji vključuje kognitivne procese, torej otrokov premislek. V zvezi z vsem tem ima izvedenec psihološke stroke v primerjavi z otrokovim zagovornikom dodatno strokovno odgovornost, saj mora upoštevati psihološke dejavnike in okoliščine izražene otrokove želje ali mnenja.

Primer C

Sodni izvedenec, ki je od svoje specialistične diplome dalje že mnogo let zaposlen v psihiatrični bolnišnici na oddelku za odrasle, je v sodnem postopku urejanja stikov med otrokoma (stari ma štiri in devet let) in njuno materjo z otrokoma opravil krajši skupni pogovor, v okviru katerega sta otroka dobila navodilo za risanje družine, kar je bilo navedeno tudi v izvedenskem izvidu. Rezultatov risanja pa izvedenec v svojem izvidu ni navajal, kakor jih tudi ni omenjal pri končnih ugotovitvah. Predlagal je nadaljevanje izvajanja stikov pod nadzorom, ki se izvajajo že devet mesecev. Pri ustnem podajanju izvedenskega mnenja na naroku se je skliceval na lastne strokovne reference in dolgoletno prakso sodnega izvedenca, ni pa navajal argumentov za podano izvedensko mnenje.

Problem in etična kršitev: Sodni izvedenec ni odklonil imenovanja v tej zadevi, kljub temu da nima delovnih izkušenj na področju psihodiagnostičnega dela z otroki in mladostniki, pri izvedenskem delu pa je uporabil projekcijsko tehniko risanja, ki je s psihometričnega vidika problematična.¹² Poleg tega sta bila otroka v istem prostoru in je lahko med risanjem prišlo do medsebojnega vplivanja. Glede na to, da izvedenec ni navajal rezultatov in interpretacije uporabljene risalne tehnike, se postavlja vprašanje o smislu njene uporabe. Njegov predlog za izvajanje

12 Psiholog ima pri premisleku o primernosti izbranih psihodiagnostičnih sredstev na razpolago tudi prevedene *Mednarodne smernice za uporabo testov* (slovenski prevod Društva psihologov Slovenije leta 2006).

stikov pod nadzorom izraža nepoznavanje nove družinske zakonodaje (stiki pod nadzorom se lahko izvajajo do devet mesecev) in alternativnih oblik izvajanja stikov, predvsem pa pri svojem delu z otrokoma ni uporabil oblik in metod dela, s katerimi bi bilo možno ugotavljati odnos med posameznim otrokom ter mamo in druge psihološke vidike stikov pod nadzorom (Maj, 2022). Etično sporno je, ko se izvedenec sklicuje na lastne strokovne reference in nazive, argumentov v izvedenskem mnenju in pri ustnem podajanju mnenja pa ne navaja. Kršeno je bilo načelo strokovne kompetentnosti in tudi odgovornosti psihologa pa tudi načelo integritete poklica. Tudi zakonodaja izvedenca zavezuje, da odkloni delo v zadevah, za katere ni kompetenten, kar nekateri izvedenci primerno upoštevajo in npr. odklonijo delo v družinskih primerih, v katerih je otrok star manj kot 12 let, če s psihološkim delom z mlajšimi otroki nimajo zadostnih delovnih izkušenj.

Rešitev: treba si je prizadevati za upoštevanje etičnih načel in zakonskih predpisov, pošten in odgovoren pristop k delu. Sodnikom bi bilo v pomoč, da bi imeli pri imenovanju izvedenca v neki zadevi seznam izvedencev z navedenimi strokovnimi specialnimi kompetencami, odgovornost vsakega strokovnega združenja pa je, da ima argumentirane kriterije pri razporeditvi izvedencev na posamezna izvedenska področja. Delo izvedenca v družinskih zadevah lahko izvaja le psiholog, ki ima dolgoletne delovne izkušnje pri delu z družino, torej s starši in z otroki, kar mu obenem omogoča, da psihološko oceni tudi medsebojne odnose. Poznavanje novejših zakonodaj bi moral izvedenec izkazovati podobno, kot izkazuje redno izobraževanje. Zelo koristno bi bilo, da bi psihologi, sicer zaposleni v zdravstvu, v okviru svojega specialističnega usposabljanja ali priprave na preizkus primernosti za sodnega izvedenca v družinskih zadevah opravljali študijsko prakso tudi v centru za socialno delo, kjer se lahko seznani s specialnimi področji psihologije družine in z izvajanjem sodnih ukrepov.

Spoznanja in rešitve

Ob pregledu aktualnih kršitev na področju sodnega izvedenstva v družinskih zadevah se rešitve ponujajo kar same. V prvi vrsti je rešitev v tem, da s kršitvami odločno prenehamo, torej da psihologi preprosto upoštevamo etična načela in mednarodne smernice na svojem področju dela, pred tem pa jih moramo prepoznati in ozavestiti njihov pomen. Če ima kateri od psihologov težave oz. pomanjkanje notranje motivacije, potrebuje zunanje spodbude in opozorila v prvi vrsti v okviru svojega strokovnega združenja, ki mora postaviti jasna merila in vplivati na večjo enotnost kvalitete izvedenskega dela. Zaradi nevestnega dela nekaterih posameznikov nenazadnje trpi ugled celotne psihološke stroke, predvsem pa trpijo posamezniki, ki so bili deležni nestrokovne in neetične obravnave.

S strani zainteresirane javnosti je postal klic po spremembah na področju sodnega izvedenstva in večji strokovni poštenosti sodnih izvedencev že dovolj glasen ter odmeven, da odpira široko pot etičnemu delovanju, žal pa nekateri posamezniki trmoglavo in obrambno vztrajajo pri ustaljenem načinu dela ter vzdržujejo samopodobo eksperta.

Za prekinitev očitnih etičnih kršitev je potrebna močna volja, izvedenec naj se v takšnih situacijah ne obotavlja ravnati v skladu s pričakovanji stroke in etike. Težje pa je razreševati drugačne vrste etičnih dilem, pri katerih je potreben daljši premislek in morda tudi pomoč kolegov oz. etične komisije. Nekateri kršitve je celo težko prepoznati, saj so sistemsko prepoznane kot običajen, utečen in pričakovan način dela. Prekinitev z nekaterimi navadami in utečenim načinom dela nekaterim posameznikom predstavlja večji problem, zaradi česar pričnejo minimalizirati pomen etičnih načel. Tako npr. izvedenec nadaljuje z uporabo neuradno pridobljenega ali zastarelega testa in se tolaži s tem, da ga uporabljajo tudi njegovi kolegi, pri tem pa morda dobi celo glasno podporo svojega ceha. Takšen pristop, ki ga je možno prepoznati in spremljati v praksi nekaterih sodnih izvedencev, je zgrešen, saj je privedel do stagnacije strokovnega razvoja na področju sodnega izvedenstva, malomarnosti in slabše občutljivosti za ljudi, predvsem pa do krivic in posledičnega nezaupanja v psihološko stroko. Etične dileme bo treba razreševati na drugačen način, saj je dolgotrajno zanikanje, minimiziranje problemov in prelaganje odgovornosti na druge nedopustno ter neetično v odnosu do obravnavanih ljudi, za sodnega izvedenca pa je tudi nespodobno.

Individualna in cehovska odgovornost

Zbirka etičnih kršitev pri izvedenskem delu v družinskih zadevah, kakor tudi znotraj psihološke stroke, vsakega izvedenca posebej opozarja, da mora biti etično buden na vsakem koraku, za etično prebujenost pa se mora odločiti tudi posamezno strokovno združenje.

Sodni izvedenec lahko etično ali pa neetično deluje na vseh poljih svojega delovanja:

- v odnosu do posameznega uporabnika oz. klienta, še posebej do mladoletnega otroka, in sicer v vseh fazah sodelovanja z njim: v uvodni komunikaciji, pri urejanju informiranega soglasja, med psihološkim pregledom, pri dodatnih pogovorih in opazovanjih ter ob zaključku sodelovanja;
- v odnosu do drugih udeležencev sodnega postopka (do sodišča, centra za socialno delo ter drugih udeleženi ustanov in posameznikov);
- v odnosu do lastnega strokovnega združenja (ceha) in drugih strokovnih združenj;
- v odnosu do psihološke znanosti, strokovnih smernic in *Kodeksa poklicne etike psihologov* (Društvo psihologov Slovenije, 2019),
- v odnosu do družbe,
- v odnosu do samega sebe.

Ob predpostavki, da ima psiholog humanistične vrednote, mu lahko občutljivost za etiko in prizadevanje za etično ravnanje daje občutek osebnostnega dostojanstva ter realne pozitivne strokovne identitete. Načelo integritete in strokovne kompetentnosti kršijo tisti psihologi, ki ne delujejo v skladu s svojimi kompetencami, se ne izkazujejo z ekspertnim in etičnim delom ali njihovo delo usmerjajo celo materialne vrednote pred strokovnimi ter humanističnimi.

Stopnja etičnosti je močno povezana z osebnimi vrednotami sodnega izvedenca in njegovo motivacijo za izvedensko delo. Le visoka zavezanost sodnega izvedenca k strokovnemu in etičnemu delu naročniku, to je sodišču, zagotavlja korektno strokovno pomoč oz. neodvisno izvedensko mnenje.

Velika nevarnost za zanemarjanje etike in znanstvenosti je t. i. cehovsko izvedenstvo, ko zaradi medsebojne kolegialnosti in lojalnosti znotraj ceha prihaja do prikrivanja ter toleriranja napak, s tem pa se izgublja čut za odgovorno delo in etiko. Znani so primeri in posledice cehovskega

izvedenstva na področju medicine, kjer je prišlo do »kolegialnega« prikri-
vanja zdravniških napak (Nerat in Grdinič, 2021). Obstaja verjetnost, da
tudi na področju psihologije prihaja do cehovske lojalnosti v zadevah, kjer
bi bilo treba prevzeti odgovornost za strokovno malomarnost ali napake.

Ne glede na stanje v nekem strokovnem združenju oz. cehu pa bi mo-
ral odgovornost za svoje delo prevzeti vsak izvedenec sam. Ta je samos-
tojno podal zaprisego po opravljenem preizkusu za izvedensko delo kakor
je tudi osebno zavezan k spoštovanju psiholoških etičnih načel; tako bi se
moral tudi sam upreti neetičnemu ravnanju svojega ceha na račun ugod-
ja, ki mu ga ponuja ceh.

Zaključki

Zaradi številnih kritičnih pripomb zoper delo sodnih izvedencev psiholo-
ške stroke, ki so navedene v tem prispevku, je Komisija za sodno izveden-
stvo na področju psihologije družine pri Društvu psihologov Slovenije ob
svoji ustanovitvi sklenila, da bo za strokovni razvoj na področju sodnega
izvedenstva v družinskih zadevah skrbela konstruktivno in v duhu vred-
not, ki zavezujejo k spoštovanju etičnih načel.

Na področju družinskega sodstva je namreč treba poskrbeti za dvig
kvalitete psihološkega izvedenstva in ne le za pridobivanje novih izve-
dencev. Skladno s temi načeli so za izvedensko področje psihologija druž-
ine oblikovane okvirne strokovne smernice, izdelan je tudi opis področja.
Nov model izvedenskega dela je v stalnem razvoju, saj je treba strokov-
no izpopolniti celosten pristop na ravni vsebine in metodologije, hkrati s
tem pa ohranjati prizadevanje za etičnost v vseh fazah izvedenskega dela.
Kot takšen prinaša ta model glede na obstoječo prakso v slovenski pros-
tor nove strokovne in etične standarde izvedenskega dela.

Osebna prizadetost uporabnikov in razprave o etičnih kršitvah bi
morale pri osebnostno zrelem ter humanistično usmerjenem psihologu
spodbuditi kritičen pogled na lastno izvedensko delo in na stanje stroke
kakor tudi empatičen odnos do uporabnikov. Za drugače naravnane psi-
hologe je bolje, da ne opravljajo tako odgovornega dela na področju, kjer
je osnovno vodilo otrokova dobrobit.

Nenazadnje tudi zakonodaja¹³ opozarja na osebnostno primernost
izvedenca kot enega od pogojev za njegovo imenovanje. Osebnostna pri-

13 Zakon o sodnih izvedencih, sodnih cenilcih in sodnih tolmačih (ZSICT) (2018) v
16. členu opredeljuje, kaj je oz. kaj ni osebnostna primernost: »Za delo sodnega iz-
vedenca, sodnega cenilca ali sodnega tolmača ni osebnostno primeren tisti, čigar

mernost vključuje ustrezno stopnjo moralne zrelosti, etični pogum in poštenost.

Zavedanje pomena etičnega delovanja predstavlja pomembno zaščito temeljnih vrednot in človekovih pravic. Prav etika je tista, ki posameznega psihologa, kakor tudi posamezno strokovno združenje, opozarja na vrednote, ki zagotavljajo human odnos do vseh udeležencev pa tudi ustrezen odnos do psihološke znanosti.

Literatura

- American Psychological Association. (2010). Guidelines for child custody evaluations in family law proceedings. *American Psychologist*, 65(9), 864–867.
- Archer, R. P., in Wygant, D. B. (2012). Child custody evaluations: Ethical, scientific, and Practice Considerations. *Journal of Psychological Practice*, 17, 1–70.
- Areh, I. (2019). *Poročilo o kakovosti psiholoških izvedenskih mnenj in priporočila za izboljšave ter presojo sprejemljivosti izvedenskih mnenj*. Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede.
- Areh, I., Verkampt, F., in Allan, A. (2021). Critical review of the use of the Rorschach in European courts. *Psychiatry, Psychology and Law*, 29(2), 183–205.
- Cierpka, M., Thomas, V., in Sprenkle D. H. (Ur.). (2005). *Family assessment: Integrating multiple clinical perspective*. Hogrefe Publishing.
- Fahrenberg, J., Hampel, R., in Selg, H. (2019). *Freiburški osebnostni vprašalnik, posodobljena izdaja (FPI-R)*. Center za psihodiagnostična sredstva.
- Fisher, M., Brown, S., Barnett, G., in Wakeling, H. (2016). Forensic context testing. V F. T. L. Leong, D. Bartram, F. Cheung, K. F. Geisinger in D. Iliescu (ur.), *The ITC international handbook of testing and assessment*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199356942.003.0016>
- Društvo psihologov Slovenije. (2006). *Mednarodne smernice za uporabo testov*.
- Društvo psihologov Slovenije. (2017, 2. julij). *Strokovne smernice in kriteriji za izbor novih izvedencev*.

delo oziroma ravnanje ne izkazuje utemeljenega pričakovanja, da bo izvedensko delo, cenitev ali tolmačenje opravljal pošteno ali vestno oziroma ne izkazuje utemeljenega pričakovanja, da bo varoval ugled in verodostojnost sodnega izvedenstva, sodnega cenilstva ali sodnega tolmačenja. Šteje se tudi, da ta pogoj ni izpolnjen, kadar še ni minilo 5 let od pravnomočnosti odločbe o razrešitvi.«

- Društvo psihologov Slovenije. (2019). *Kodeks poklicne etike psihologov*.
- Maj, M. (2018). Psihološki pogled na sodne spise in delo centrov za socialno delo na področju razvez. *Pravosodni bilten*, 39(2), 129–148.
- Maj, M. (2021). Pogovor z otrokom: metode, tehnike in etika. V *Izzivi in perspektiva zagovorništva otrok v Sloveniji* (str. 115–122). Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.
- Maj, M. (2022). Psihološki vidiki stikov pod nadzorom in otrokova korist. *Pravosodni bilten*, 43(1), 125–148.
- Nerat, B., in Grdinić, N. (2021, 24. november). *Dokazna vrednost izvedeniškega mnenja* [Predstavitev na konferenci]. 9. strokovno srečanje sodnih izvedencev in sodnih cenilcev Slovenije, izpopolnjevalni seminar, Ljubljana, Slovenija.
- Ovreeide, H. (2008). *Koraki pri odločanju v primerih zaščite otroka in uporaba izvedenskega mnenja pri tem: razvojna suportivna komunikacija z otroki* [Seminarsko gradivo]. Inštitut za klinično psihologijo in psihoterapijo.
- Pačnik, T. (2003). Klinični psiholog in raziskovanje največje otrokove koristi pri razvezi. V M. Tomori (ur.), *Različni vidiki dodelitve otrok: zbornik* (str. 19–27). Združenje sodnih izvedencev Slovenije za psihiatrijo.
- Plaz, M., in Matko, K. (2019). Izkušnje mater po prijavi spolne zlorabe otroka: reviktimizacija preživelih. *Javno zdravje*, 3, 1–6.
- Rohrbaugh, J. B. (2008). *A comprehensive guide to child custody evaluations: Mental health and legal perspectives*. Springer.
- Strajnar, Z. (2018). Mnenje centra za socialno delo in izvedensko mnenje v družinskopravnih postopkih. *Pravosodni bilten*, 39(2), 109–116.
- Turkat, I. D. (1993). Questioning the mental health expert's custody report. *American Journal of Family Law*, 7, 175–179.
- Turkat, I. D. (2018). Psychologist recommendations in custody disputes can be harmful, even fatal. *American Journal of Family Law*, 32(1), 5–8.
- Ustavno sodišče Republike Slovenije. (2021, 11. februar). *Odločba Ustavnega sodišča št. Up-511/17 z dne 7. 1. 2021*. <https://www.us-rs.si/odlocba-ustavnega-sodisca-st-up-511-17-z-dne-7-1-2021/>
- Vodopivec, G. M., in Slodnjak, V. (2008, 28. maj). *Vloga sodnega izvedenca kliničnega psihologa v družinsko pravnih zadevah* [Predavanje]. Seminar za družinske sodnike, Ljubljana, Slovenija.
- Zakon o sodnih izvedencih, sodnih cenilcih in sodnih tolmačih (ZSICT). (2022). *Uradni list Republike Slovenije*, (22). <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2018-01-0944>